

EUSKALKIAK ETA HERRI KOMUNIKABIDEAK

*Iñaki Mundiñano Larraza,
Guaixe, **Bierrik** Elkartea*

Euskalkiek Nafarroako herri komunikabideetan duten tratamendua aztertzeko Jardunaldien barnean aipagai dugu Sakanako *Bierrik* Elkartek bere menpe dituen komunikabideetan euskalkiek duten tokia. Euskalkien eta herri komunikabideen gaiari zuzen-zuzenean heldu aurretik, garrantzitsua izanen da *Bierrik* Elkartea zer den azaltzea eta Sakanak dituen berezitasunak agerian uztea:

BIERRIK ELKARTEA

Bierrik Elkartea 1994. urtean sortu zen. Hasierako helburua Sakanako euskarazko komunikabideak indartzea izan zen eta, hori da, nagusiki, mantentzen duen helburua. Sortu zen urtean berean hasi zen argitaratzen *Guaixe* hilabetekaria.

Guaixe hilabetekaria garaiko herri komunikabideen eredura sortu zen: bailarako berriak eman, erreportaiak, elkarrizketak... Eredua izan ziren sorrera garaian indartsu argitaratzen ziren herri aldizkariak: *ttipi-ttapa*, *Arrasate Press*, *Eta kitto!*...

Gerora, 1998an *Beleixe* irratia sortu zuen elkarteak eta ia garai berean *Oixe* astekaria. Guztiek betetzen dute ezaugarri bera: sakandarrendako informazio iturri izatea euskaraz eta irakurzaletasuna bultzatzea. Idatziaren esparrua osatuz diseinu zerbitzua sortu da eta bertan udal buletinak, festetako programak, aldizkariak, ikas agendak... sortu eta maketatu dira.

* * *

2003a bitarte komunikabideen egoera:

- *Guaixe* hilabetekaria (1994-2003): 40 orrialdeko aldizkaria. 3.600 ale hilero. Harpidedunen etxeetan banaturik.
- *Oixe* astekaria (2000-2003): 8 orrialdeko argitalpena. Egunkari formatua. 2.500 ale astean. Dendetan uzten zen, ez zen etxeetan banatzen.
- *Beleixe* Irratia: eguneroko saioa goizez. Herri hizkera eta batua tartekaturik.

* * *

Bestealde, hainbat libururen eta materialen bultzatzaile eta laguntzaile izan da elkarteak:

- Liburuak:
 - Jose Maria Satrustegiren *Sakanerri Barrena* (1999).
 - Jose Miguel Bidadorren *Sakanako Euskal Idazleen Antologia I* (2000).
 - Jose Luis Erdoziaren *Sakana erdialdeko jostagarri eta esaerak* (2003).
 - Maria Floresen *Basogintza Sakanan* (2003).
- Diskoak:
 - *Sakanan egina* (1999).
- Jokoak:
 - *Sakanako Tribiala*.
- Sakanako ahozko tradizioa aztertzeko beka:
 - Sakanako ikastetxeetan lantzeko unitate didaktikoa (hizkerak, topnimia, ohiturak, literatura...).
 - Euskara maila hobetzeko ikastaroak.
 - ...

Komunikabideez gain, euskal txokoak ere sortu ditu elkarteak: Etxarri-Aranatzen bat eta Altsasun bestea. Bertan kultur ekitaldi ugari egin da azken urte hauetan.

Proiektua bultzatzen duten 400 bazkide inguru ditu elkarteak eta aipatu-takoen kuotekin, publizitatearekin eta erakundeek emandako diru-laguntzei esker egiten du aurrera *Bierrik* elkartearen proiektuak.

Aurten egindako berrikuntzen artean, nabarmenena, *Guaixe* hilabetekaria astekari bihurtzea izan da.

ZER DA SAKANA?

Sakana Nafarroa ipar-mendebaldean kokatua da. Esanak esan, Sakana ez da haran bat, hiru haran biltzen dituen mendiarte baizik (*Aralar* eta *Andia-Urbsa* mendiak, alegia): *Burunda*, *Aranatz* eta *Arakil*.

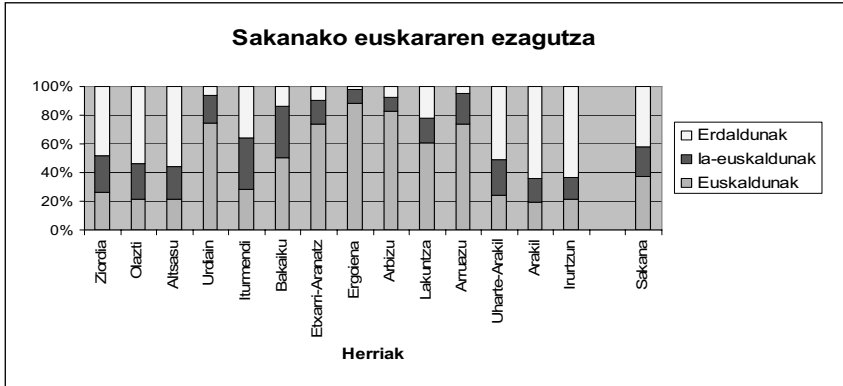
Hauexek dira Sakanako datu orokorrak:

- Herri asko biltzen ditu: 30 herri.
- 35 kilometro luze da.
- Herrien artean desberdintasun handiak daude. Esate baterako, Arruazuk 99 biztanle ditu eta Altsasuk 6.965.
- Zenbait herritan euskara bizi-bizirik *dago* (hiru herri, Arbizu, Etxarri-Aranatz eta Urdiain, UEMAKo kide dira), beste batzuetan helduenek baino ez dute ezagutzen eta beste-etan bertako euskara galdua da. Esandakoaren adibide, Altsasun 5 inguru izanen dira bizirik gelditzen diren euskaldunak eta Olaztin joan zen urtean hil zen bertako azken euskalduna.

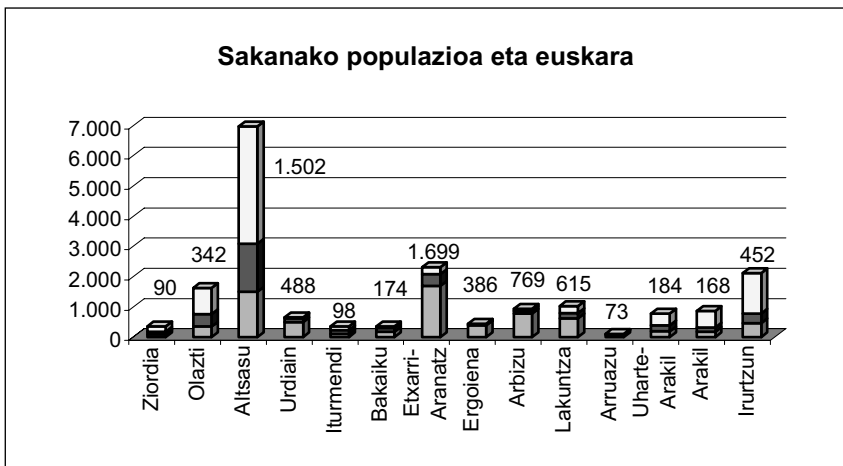

Euskaldunak: % 37.40
la-Euskadunak: % 20.30
Erdaldunak: % 42.30

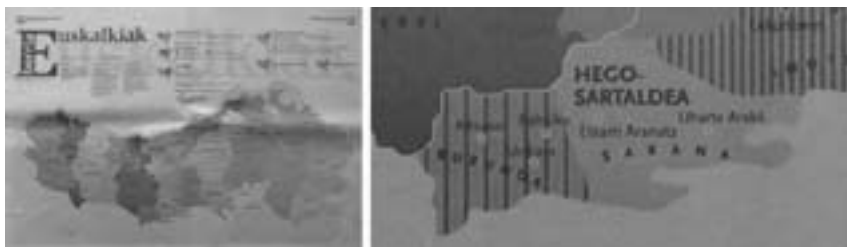
Ondorengo grafikoek lagunduko digute Sakanako egoera hobeki ulertzen:

Herri euskaldunenak erdialdeko herriak dira gehienak, bertan euskarak osasuntsu edo segitzen du: Urdiain, Etxarri-Aranatz, Lizarragabengoa, Ergoiena (Lizarraga, Unanu eta Dorrao), Arbizu, Lakuntza eta Arruazu. Ondorengo grafikoa ikusiz gero, ordea, irauli egiten zaizkigu, nolabait, goiko datuak: herri erdaldunenak dira populatuena eta hauetan txikia da euskaldunen proportzioa (% 22 Altsasun, % 20 inguru Arakilen eta Irurtzunen). Zutabeen gainean ageri diren zenbakiak herrietako euskaldunen kopuruak dira.

Koldo Zuazok egin duen euskalkien sailkapen berrian tarteko hizkeratako hartu ditu Burundako hizkerak eta beste gainerakoak nafarreratakoak hartu ditu. Zuazoren esanetan Burundako hizkerak mendebaldekoaren, erdialdekoaren eta nafarreraren tarteko hizkerak dira eta Sakanako beste gainerakoak hizkera nafarrean sailkatzen ditu, hego-sartaldeko azpieuskalkian (*).

Sailkapenak saikapen, herri batetik bestera hizkera aldatu egiten da, eta ez gutxi gero (aditz sistema ezberdinak, ekialde eta mendebaldeko ezaugarriak...). Nabaria da hizkeren arteko batasun falta eta honek, zorionez, hizkuntza aberastasun izugarri handia ematen digu baina era berean, zoritxarrez, homogeneotasunik ezak ahuldu egiten du herri hizkeren indarra.

Sakanako hizkerak sailkatzen zailak izanagatik, orain gutxi arte gehiegi ikertu ez diren hizkerak izan dira. Bonapartek zenbait testu itzularazi zuen zenbait hizkeratara, Damaso Intzak Burundako aditzak landu zituen; Arturo Campionek Orreaga balada itzularazi zuen; Lurdes Oñederrak Burundako despaltalizazioa aztertu zuen...; baina urteak behar izan dira bertako hizkerak behar den bezala aztertzen hasteko. Koldo Zuazok Burundako hizkera deskribatu zuen 1995ean, azken honek euskalkien sailkapen berria egiteko ikerketak egin ditu; Iñaki Caminok Goñerriko hizkerak lantzerakoan Sakanakoak kontuan hartu ditu; Jose Luis Erdoziak tesia egin du Sakana erdialdeko hizkeren sailkapena finkatzeko, bertako kantu eta jolasak biltzen dituen liburua argitaratu du, Sakanako lexikoa biltzen duen hiztegia argitaratu berri du... Azken hamar urteetan hasi dira ikerketa lanak.

Sakanan orain arte izan den hizkuntza egoera 3 puntutan labur daiteke:

- a) Orain arte bertako hizkerak idazteko / lantzeko joerarik ez da izan. Bertako hizkerak ez dute tradizio idatzirik.
- b) Euskararen galera historikoari dagokionez, Sakana guneko erdaldunen arteko irla da. Araba aldeko hizkerak, Iruñea alderakoak eta Lizarraldekoak desagertuak dira eta iparraldekoak urrutitu daude. Aralar eta Andia-Urba mendiek mugatzen dute Sakana.
- c) Kulturalki Gipuzkoarekin izan dira hartu emanak (ikastolak...)

(*) Koldo Zuazo, «Euskalkiak gaur», *Berria* 2004-07-11, «Igandea» gehigarria.

GUAIXE ETA HIZKUNTZA ESTILOAK

1994. urtean *Guaixe* hilabetekaria sortu zenean hasiera-hasieratik hartu zen bertako euskalkiak erabiltzeko erabakia. Asmoa bai, baina nola jakin ez, ordea. Irizpiderik ez zen finkatu eta hausnarketarik ere ez zen egin. Herrietako kronikak idazten zituzten kolaboratzaileek ahal izan zuten bezala, borondaterik onenarekin, egin zuten beren lana baina gehienak oso kaskarrak izan ziren.

Egoera honi aurre egiteko sortu zen *Euskalki Batzordea*. Batzorde honean herri hizkerak idazteko irizpideak adostu ziren eta euskara estandarrean txertatu beharreko Sakanako euskalkien formak aztertu zituen.

Euskalki Batzordeak adosturiko irizpideak:

- a) Hizkera bizirik dagoen herrietan bertako hizkeran (Arruazu, Lakuntza, Arbizu, Ergoiena, Lizarragabengoa, Etxarri-Aranatz eta Urdiain) – Aldizkariaren % 5-10 inguru. Beste gainerako herrietan Sakanako hizkuntza ezaugarriak txertatzeko planteamentua.
- b) Beste atalak: elkarrizketak, erreportaiak... euskara batuan, Sakanako hizkuntza ezaugarriak kontuan harturik. Sakanako euskara batua dei dezakeguna, euskara batua euskalkietako formez aberasturik.

Herri hizkerak idazteko ereduak ondorengo helburua bete behar zuen: «batetik, herri hizkerak ahalik eta fidelen islatu behar ditu eta bestetik, euskara batuaren idazkera arauetara ahalik eta gehien gerturatuko da».

Hizkeren aldeko apostua egiteko 4 arrazoi agertu ziren:

1. Gertutasuna.
2. Identifikazioa.
3. Hizkeraren beraren prestigioa.
4. Estandarrerako zubi izaera (euskaraz irakurtzeko ohiturarik ez).

Aldizkarian herri hizkerak herrietako albisteetan baino ez dira erabiltzen eta aldizkari gehiena euskara batuan idazten da. Hizkeradun herritarren aurreneko joera euren herriko berriak irakurtzea izan ohi da eta bigarren pausoa beste guztia begiratzea. Sakanako hizkerak orain arte ez dute prestigiorik izan eta herritarrek lotsatu egin izan dira beren hizkera erabiltzerakoan. Herri hizkerak idatzirik eta txukun ikusirik, hizkerak prestigioa berreskuratuko du.

Askotan etxeko euskararen erabiltzen diren formak ez dira euskara batuarekin identifikatzen eta ondorioz, normalean erabiltzen ez dena bihurtzen da forma batua. Esate baterako, herrian *ongi* erabiltzen duenak batura salto egitean *ondo* aukeratzen du. Hitzunak bere hizkerarekiko kontzientzia falta du eta arrotzago zaiona hartu ohi du euskara batuatako. Ezinbestekoa zaigu herrietako formak jaso eta zabaltzea, hiztunak inguruan duen aberastasuna ezagut eta erabil dezan.

Goiago aipatu dira Sakanako hizkeren berezitasunak eta egoera. Irakurtzeko ohiturarik ez duen euskaldunarendako zubi-lan bihurtu da aldizkaria; askotan aldizkaria da euskaraz irakurtzen den gauza bakarra. Aldizkariak herri hizkerak landuz eta Sakanako hizkeren berezitasunak txertatuz hizkeradunak salto egin ahal izanen du euskara batura eta irakurzaletasunera.

Euskalki Batzordean herri hizkerak idazteko irizpideak finkatu ziren. Gauri hartan, 1995. urte inguruan, Aretxabaletan eta Eibarren adostutako irizpideen oso antzekoak adostu ziren. Hona hemen *Erabilitako Grafia, Euskalkiak idazteko aholkuak, alegia*:

Erabilitako Grafia

Lan hau aurrera eraman ahal izateko izan dugun lehendabiziko arazoa herri hizkerak idatzian nola agertu izan da. *Guaixeko* Euskalki Batzordean eztabaidatutakoa eta onartutakoa da hemen dakarkiguna. Proposatutako sistemak herri hizkerak ahalik eta fidelen islatu behar zituen batetik, eta bestetik, euskara batuaren idazkera arauetara ahalik eta gehien gerturatu nahi genuen. Hauxe da, besterik ezean, adostutakoa:

Euskalkiak idazteko aholkuak:

Alfabetoan «Y»: Euskaltzaindiak «dd» proposatzen badu ere, herritarren artean ezaguna den forma erabiliko dugu. Adib.: *mendiye, biyer...*

«H»-a dela eta: idazterakoan erabiltzea aholkatzen da. Hala ere, alboko hizkietan aldaketa fonetikoren bat sortzen denean h-rik gabe idatziko dira hitzak. Adib.: *biyer* «bihar», *nei* «nahi», ...

«EZ» partikula: aditzetik bereizirik idatziko da batuan bezala. adib.:

eztakau ez dakau.
enengon..... ez nengon.

Erakusleak eta «BAT»: hitzetik bereizirik idaztea aholkatzen da. Hala egitekotan, hitzak erakusleekin lotzerakoan sortzen diren aldaketa fonetikoak ez dira adieraziko. Adib.:

Momentubontan..... momentu hontan.
Etxioi..... etxe hoi.
Zuluat..... zulo bat.

Bustidura: LL, Ñ eta TT hizkiekin adieraziko da bustidura. Hauen aurretik «i» jartzea ere aholkatzen da. Beraz, *ill*, *iñ* eta *itt* idatziko ditugu:

<u>I</u> tturri	<u>p</u> illota	<u>i</u> ñezture
a <u>i</u> ttune	a <u>i</u> llatu	ezpe <u>i</u> ñe

.../...

«**BEHAR**» + **adizkia**: bereizirik idaztea aholkatzen da baina loturik idazteko aukera ere badago. Adib.:

ein biet..... ein ber det.
ekar biala ekar ber dala.

Geroaldia + **adizkia**: Sakanan bi aukera daude geroaldia egiteko: *-en* eta *-ko*. Lehenengoa idazteko orduan ez dago arazorik (*eiñen det, yonen ga...*) eta bigarrena idazterakoan bereizirik egitea proposatzen da. Adib.:

ekarkuet..... ekarko det.
einkuet..... einko det.

Bokal luzeak: bakarra idaztea proposatzen da. Hala ere, bokal luzeek bi forma desberdin bereizten dituztenean erabiltzea gomendatzen da. Adib.:

ziñen (zu)..... ziñeen (zuek).
eman..... emaan (emanen).
eskolan (non)..... eskolaan (noren).
borda (zer)..... bordaa (nora).

GABE (*bage* forma zaharretik eratorria, *be* bezalaxe) **nola idatzi**: normalean bereizirik idatziko da:

etor be «etorri gabe».
bota be «bota gabe».

Hala ere, partitiboarekin (*-rik*) loturik idaztea gomendatzen da (*ogipe* «ogirik gabe», *diruipe* «dirurik gabe»...).

Be «gabe» eta *be* «bere» desberdintzeko bigarrena bokal bikoitzez idatziko da (*bee* «bere»). Adib.:

ezere ein be gaude «ezer egin gabe gaude».
bee kontu autzi diau «bere kontu utzi dugu».

ERE nola idatzi: «ere» idazteko de eta ee erabiliko dira.

ETA nola idatzi: hitz egiterakoan ETA-k dituen hiru aldaeretatik (eta, ta, da) «ETA» eta «TA» gomendatzen dira (*).

(*) Maiz, Eneka & Mundiñano, Iñaki, 1998, *Etxarrietatik Sakanerara*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.

Ondorengo komikiak azaltzen du hasierako asmoa:

Maiz, Eneka & Mundiñano, Iñaki, 1998, *Etxarrietatik Sakanerara*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.

* * *

Helburua hizkeradunak bere hizkeraz kontzientzia hartzea da, bere hizkera ezagutzeta eta batuan erabili ahal izatea. Zubia eraiki behar da hizkeren eta euskara batuaren artean. Ez dago halako alderik, bertako formak euskara batuan txertatuz gero, baina arazo nagusia ohitura falta da: euskaraz irakurtzeko ohitura falta batetik, eta erdialdeko estandarra ez den euskara batua irakurtzeko ohitura falta bestetik. Hau da, hiztunen euren hizkerarekiko kontzientzia falta.

Arazoak ez dira falta izan hizkeraren aldeko hautua egin eta gero:

Kexak: egia esan, hasierako testuen maila ikusirik, ez da bat ere harritzekoa jendea kexatzea.

Kontrakoak: herri hizkerak idatzian erabiltzearen kontra daudenak. Herri hizkerak ez omen dira idatzirako. Hauen artean sar ditzakegu *Guaixe* hilabetekaria osorik herri hizkeran idazten zela ziotenak. Gorago aipatu bezala, hilabetekariaren % 5 edo idazten zen herri hizkeran, hizkera bizirik den herrietako kroniketan bakarrik. Berez, herri hizkeraren erabilera eremua herrira bertara mugatu beharko litzateke, baina herrietan ez dago komunikabiderik eta bailara guztia kontuan hartzen duen toki posible bakarra du herri hizkerak: *Guaixe*.

Kazetarien / berriemalen maila kaskarra: oso desberdina da herri hizkeran idatzitako testu bat ulertezina izatea hizkeran idatzia dagoelako edota idatzi duenaren maila kaskarra delako. Hizkuntza idatzia lantzen den generoa da, edonork ezin du edozertaz nolana idatzi. Kazetariak eta berriemaliek jantzi egin behar dute maila oneko testuak ekoizteko.

Euskara batua bertako formekin aberasterakoan ere, antzekoa gertatzen da. Ikasi eta erabili egin behar dira bertako formak.

ETORKIZUNeko ERRONKAK

Aldaketa handiak izan dira *Bierrik* Elkartean 2003. urtea bukatzearekin batera. *Guaixe* hilabetekaria ASTEKARI bihurtu da. Hala, azken 4 urteetan asteko informazioa landu duen *Oixe* astekaria desagertu egin da. Azkenean, 10 urte eta gero, *Guaixe* benetan komunikatzen duen komunikabide bihurtu da: gaurkotasuna, informazio erabilgarria... hilabeteroko maiztasunak ekartzen zituena mugak hautsi dira.

Astekari bihurtzearekin herrietako berriemakalduak desagertu egin dira eta ez dugu herrietako kronikarik. Astekariko kazetariak egiten dituzte kronika, elkarrizketa, erreportaiak gehienak. Hori dela eta, herri hizkerak ia erabat desagertu dira.

Euskara batuan, eredu estandarrean, Sakanako bertako ezaugarriak txertatzeko ahalegina egiten da baina ez da sistematikoa. Kazetarien formazioa behar-beharrezkoa da. Kazetari batzuek ez dute beren hizkerarekiko kontzientziarik eta ezinbestekoa da bertako hizkerak ezagutu eta erabiltzea, eredu batua osatu / hobetu ahal izateko; bestela, Koldo Zuazok aipatzen duen *sasiletraukeria* sortzen zaigu:

Gure arteko askori berdin die fisika nuklearrak jardun edo asteburuko mendi ibilaldiaz, beti erabiltzen dute euskara jaso bera. Berdin die 60 urteko hitzuan heldu batekin hitz egin edo 7 urteko ume batekin, beti erabiltzen dute euskara bera. Ni ere euskara batu eta jasoaren aldekoa naiz, baina noiz, zertaz eta noizkin dihardugun izan behar dugu kontuan. Oso barneratua daukagu sasi-letratukeria. Zenbat eta hitz exotikoagoak erabili, orduan eta euskara hobea egiten dugula uste dugu eta hori ez da nahita ez egia. Ezin ditugu nonahi eta noiznahi XVI. eta XVII. mendeko hitzak, Zuberoakoak, Erronkarikoak edo Arabakoak nahasian erabili. Hori ez da aberastasuna, hori hizkuntza zer den ez jakitea da, sasi-letratukeria hutsa.

Koldo Zuazo, 2001, *Ikastola* aldizkaria 97

Herri hizkeren tokia zein den hausnartu egin behar da. Hilabetekaria astekari bihurtzeko prozesu luze eta nekezak ez du hizkuntzaren trataera kontuan hartu eta orain egin beharko diogu aurre eztabaidari. Non eta nola agertu behar duen herri hizkerak eta nork egin behar duen: zorion-agurren txokoa, inkestak atalean, hizkera bizirik den herritako berri batzuk, elkarrizketa laburretan...